

Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.11.2014 № 1279)

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

№ 1, 2010 [Назад](#) [Головна](#)

УДК: 351.75

*Ю.П. Харченко,
здобувач, Чернігівський державний технологічний університет*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙНИХ ФОРМ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

В статті розглянуто основні аспекти впровадження в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Відмічено пріоритетність усиновлення, опіки (піклування), виховання в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу дітей, вказаної категорії, в порівнянні з влаштуванням до інтернатних закладів.

ВСТУП

Протягом трьох останніх років державна політика в Україні спрямована на реформування системи опіки і піклування над дітьми, які з різних причин втратили біологічну сім'ю. Головне завдання у цьому складному процесі – забезпечення розвитку та підтримки сімейних форм виховання, до яких належать усиновлення, опіка, піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. Реалізація права цих дітей на виховання у сім'ї повинно бути пріоритетом в діяльності органів державної влади.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити основні аспекти функціонування сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Приємно усвідомлювати, що кожного дня все більше і більше наших співгромадян відкривають свої серця і двері домівок для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Реальним свідченням дієвої уваги Президента України, Уряду до питань забезпечення конституційного права дитини, яка за різних обставин життя втратила рідних батьків є можливість виховуватись в сімейному оточенні, підтримка і розвиток усиновлення, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, опіки та піклування.

Наразі хочемо звернути увагу на питанні провадження сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні, їх видах, особливостях та проблемах, які виникають при створенні та функціонуванні родинних форм.

Насамперед зазначимо, що у відповідності до ст.52 Конституції України, утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладатся на державу [1]. Для здійснення цієї функції в Україні діє ціла система форм утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, залежно від їх віку і стану здоров'я, призначення яких – забезпечити оптимальні умови їх життєдіяльності. Складовими цієї системи є державні заклади та сімейні форми виховання. Державні форми утримання та виховання включають будинки дитини для немовлят, дитячі будинки, школи-інтернати різного типу, професійно-технічні училища, навчальні заклади I – IV рівнів акредитації.

Під сімейними формами утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування слід розуміти законодавчо визначені форми організації життєзабезпечення дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які передбачають їх утримання та виховання в сім'ї.

В нашій країні науковий інтерес щодо доречності виховання дітей в установах чи сім'ях громадян виник у 1960-х роках, його стимулювали досвід економічної кризи 1930-х років та наслідки війни 1941-1945 рр.

Дослідження Асанової Н.К. [8], Гошовського Л.О. [12], Дубровіної І.В. [14] та інших вчених засвідчили, що діти з сирітських установ, порівняно з дітьми, які мали батьків і виховувались у сім'ях, характеризуються меншою стійкістю в умовах звичайного проживання в соціумі, а їх розвиток відбувається нерівномірно та з суттєвою затримкою.

Питання, що стосуються функціонування форм сімейного виховання висвітлені в роботах українських теоретиків та практиків сфери захисту дитинства: Артюшкої Л. [9], Бевз Г.М. [11; 13], Пеши І.В. [15; 19], Карпенко О.Г. [16; 17], Волинець Л.С. [18], та інших.

Важливим досягненням державної політики соціального захисту дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є визнання на державному рівні недосконалості їх державного утримання. Це зумовлено тим, що способи, методи їх діяльності, форми утримання та виховання в них дітей, не відповідають сучасним вимогам виховання та міжнародним нормам. В зв'язку з цим, було розроблено основні напрямки реалізації реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вони визначені Концепцією державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, їх соціального захисту, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 року № 263-р та власне

державною цільовою соціальною Програмою реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 1242, які офіційно започаткували процес реалізації реформування системи закладів утримання дітей зазначеної категорії [21, с.12].

Розвиток форм сімейного виховання є невід'ємною частиною реформування. Метою якого є реалізація права дитини на розвиток у сім'ї, в територіальній громаді, тобто виховання дітей, насамперед за місцем їх походження; створення умов для фізичного, розумового і духовного розвитку кожної дитини; утворення закладів нового типу із сімейними формами виховання; запобігання поширенню сирітства; посилення відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за забезпечення соціального захисту дітей; активізація територіальної громади у забезпеченні захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із числа таких дітей

Не можна не підтримати твердження, що сьогодні, в Україні науково доведено та вже на державному рівні визнано невідповідність інтернатної системи утримання дітей, оскільки вона хоч і забезпечує вирішення найважливішої проблеми фізичного виживання дітей в умовах відсутності турботи біологічних батьків, проте вона не сприяє ефективному здійсненню процесу їхньої соціалізації. Пошук оптимальних умов розвитку осиротілих дітей вимагає не соціальної ізоляції, а інтеграції їх в соціум, що забезпечується пріоритетністю в державній політиці сімейних форм влаштування дітей, даної категорії.

Згідно діючого законодавства, в Україні діють такі юридично визнані сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення, опіка (піклування), дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї.

За ступенем пріоритетності, перше місце серед форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених, батьківського піклування, займає усиновлення (удочеріння). Усиновлення — акт великої соціальної ваги, прояв гуманізму та жертвовності, а також реалізація природної потреби материнства і батьківства та водночас захист від самотності. Головною і визначальною ідеєю інституту усиновлення є турбота про дітей, які втратили батьків або з тих чи інших причин позбавлені батьківського піклування, створення для них середовища, яке є характерним для сім'ї (турбота про розвиток дитини, виховання, спілкування з дорослими, матеріальне забезпечення). Надаючи великого значення, в першу чергу, сімейному вихованню дітей, останнім часом держава всіляко сприяє розвитку усиновлення.. Суспільство схвалювало усиновлення дітей, або дії пов'язані з вихованням нерідних дітей, ще більш ніж 4000 років тому, з того часу, як з'явився Вавилонський кодекс Хаммурапі у 2285 році до Різдва Христового, і можливо навіть раніше до того, як з'явилися історичні письмові свідчення. Усиновлення також згадується в індійських законах Ману, що були написані близько 200 року до Різдва Христового. Можливо, найперший відомий факт усиновлення згадується в Біблії, де зображується усиновлення Мойсея дочкою фараона.

Підтримувалось усиновлення і у древньому Римі, яке було закріплене в законах цієї держави. Так, Юлій Цезар фактично продовжив свою династію після усиновлення свого племінника Октавіана, який згодом став Цезарем Августом. Стародавні греки, слов'яни, єгиптяни, асирійці, німці, японці та всі інші суспільства так або інакше підтримували різноманітні форми усиновлення [13, с.54]. Нині інститут усиновлення як пріоритетна форма сімейного виховання дітей, які залишилися без турботи батьків, відомий усім правовим системам.

Відповідно до законодавства нашої держави усиновлення (удочеріння) - це прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки, здійснене на підставі рішення суду. Законодавчо процедура усиновлення регламентується Сімейним кодексом України і деталізована Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 [7].

Вказаний нормативно-правовий акт визначає підстави та умови відповідно до яких особа може бути усиновителем, порядок ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, та розподіляє повноваження щодо діяльності з усиновлення між державними органами та посадовими особами відповідно до компетенції.

Наступною формою, яка забезпечує дітям-сиротам та дітям, позбавленим, батьківського піклування, можливість перебування в сім'ї є опіка та піклування. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років, а піклування над дитиною від 14 до 18 років органами опіки та піклування або судом. Принципова різниця між опікою і піклуванням визначена тим, що дитина віком до 14 років (малолітня особа) має часткову цивільну дієздатність, і опікун здійснює захист прав та інтересів такої дитини від її імені. У віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа) дитина набуває неповної цивільної дієздатності, що передбачає розширення її прав – можливість самостійно розпоряджатися особистими доходами, результатами інтелектуальної, творчої діяльності, здійснювати інші фінансові операції за наявності згоди батьків або піклувальників. Більша самостійність вихованця визначає відмінність правової діяльності опікунів та піклувальників.

У відповідності до ч.7 ст.1 Закону України „ Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених, батьківського піклування”[2], встановлення опіки чи піклування це влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно у родинних відносинах з цими дітьми, з метою забезпечення їх виховання, освіти, захисту їх прав та інтересів. Такий підхід має історично сформовані традиції та виважений характер і розрахований на збереження дитиною наявних родинних зв'язків. Причому для встановлення опіки необхідна згода опікуна. Ця вимога носить суто педагогічний аспект, оскільки виключає можливість примусового встановлення опікунських обов'язків і підтверджує виваженість рішення та прийняття зобов'язань щодо виховання дитини. Завдання опіки над дитиною формулюються, як право і обов'язок опікуна виховувати підопічного, піклуватися про його здоров'я, фізичний та духовний розвиток, навчання, здійснювати захист його інтересів.

Певні новели щодо призначення опіки, піклування були введені в життя з прийняттям Кабінетом Міністрів України постанови від 24.09.2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» [6].

Усиновлення та оформлення опіки (піклування) в Україні були і залишаються загальноприйнятими формами влаштування долі дитини-сироти. Поряд з тим набуває розвитку створення нових в історії незалежної України форм виховання дітей: прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Дитячий будинок сімейного типу, являє собою окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або однієї особи, котра не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше п'яти дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування.

Метою створення дитячого будинку сімейного типу є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Особи, які беруть на себе зобов'язання щодо дітей, набувають статусу батьків-вихователів. Діти, які влаштовуються до дитячого будинку сімейного типу, є вихованцями і не втрачають статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Вихованці перебувають у закладі до досягнення повноліття, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I- IV рівнів акредитації – до його закінчення, але не пізніше досягнення 23-річного віку.

Держава надає сім'ї, яка бере на виховання дітей, матеріальну та соціальну підтримку. Обов'язковою умовою створення дитячого будинку є проходження батьками-вихователями курсу підготовки для кандидатів на створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, проведення якого забезпечують обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. За результатами навчання спеціалісти центру соціальних служб для молоді готують довідку про проходження

кандидатами навчання і рекомендацію до служб у справах дітей про внесення до банку потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних сімей, батьків - вихователів.

Законодавчо встановлені вікові обмеження щодо кандидатів на створення дитячого будинку сімейного типу, залежно від віку дітей, які влаштовуються в сім'ю. При влаштуванні різниця у віці батьків-вихователів і дітей має бути такою, щоб на час досягнення обома батьками-вихователями пенсійного віку всі вихованці досягли віку вибуття з дитячого будинку сімейного типу. Вікові обмеження визначаються відповідно до віку молодшого з батьків.

Рішення про створення дитячого будинку сімейного типу приймається районною, районною у м. Києві та Севастополі державною адміністрацією, виконавчим комітетом міської ради (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення), виконавчим комітетом районної у місті ради на підставі заяви осіб або особи, які виявили бажання створити такий будинок. Висновок про можливість подружжя (або одинокі особи) взяти на виховання п'ять дітей, які позбавлені турботи батьків, складається спеціалістами служби у справах дітей, на підставі інспектування сім'ї, бесід з кандидатами, проходження ними курсу навчання [15, с.46].

Між батьками-вихователями та органом, який прийняв рішення укладається угода. Дія угоди може припинитись, коли в дитячому будинку сімейного типу виникають несприятливі умови для виховання та спільного проживання дітей (важка хвороба батьків-вихователів, відсутність взаєморозуміння з дітьми, конфліктні стосунки між дітьми, невиконання батьками-вихователями обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей, повернення дітей рідним батькам, опікуну, піклувальнику), досягнення дитиною повноліття, за згодою сторін та з інших причин.

У разі припинення угоди подальше влаштування дітей вирішується органами опіки та піклування. Контроль за умовами проживання вихованців здійснюють органи опіки та піклування і служби у справах дітей. Раз на рік служби у справах дітей готують звіт про стан виховання, утримання і розвитку дітей в дитячому будинку сімейного типу. Фінансування дитячих будинків сімейного типу, здійснюється за рахунок державних видатків.

Дитячий будинок сімейного типу здатен забезпечити комплексність виховного впливу на формування особистості дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Тут вона набуває навичок і вмінь міжособистісних стосунків, засвоює позитивні зразки поведінки дорослих, розвиває прагнення до самовдосконалення.

Досвід функціонування дитячих будинків сімейного типу в Україні засвідчує, що їх соціальні функції, як соціального інституту не відрізняються від функціонування звичайної біологічної сім'ї. Водночас є ряд особливостей, характерних лише для дитячого будинку сімейного типу:

батьки біологічно не пов'язані з прийомними дітьми;

батьки-вихователі повинні виконувати обов'язки не тільки вихователів, а й господарів великої родини;

перед сім'єю постають завдання щодо корекції та компенсації вад розвитку вихованців, відставання та занедбаності здоров'я, а також подолання наслідків психічних травм [15, с.46].

Іншою формою альтернативного виховання осиротілих дітей є влаштування їх до прийомної сім'ї.

Прийомною називається сім'я, яка взяла із державних дитячих закладів від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання (загальна кількість дітей в такій сім'ї, враховуючи рідних і прийомних не повинна перевищувати 5 осіб). Відмінність прийомної сім'ї від дитячого будинку сімейного типу, в тому, що дитина влаштовується на житлову площу прийомних батьків.

Створення прийомної сім'ї як альтернативної форми влаштування покинутих дітей, розпочато з проведення у 1998 році експерименту з утворення прийомних сімей в Запорізькій області. В 1999 році експеримент було розпочато у Львівській, Одеській, Харківській, областях, Автономній республіці Крим та м. Києві. Офіційно, на всій території України інститут прийомної сім'ї запроваджено Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. №565 „Про затвердження Положення про прийомну сім'ю”[4].

Сім'я отримує статус "приймомої" на підставі рішення місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який приймає рішення про її створення, укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї на виховання та спільне проживання, який визначає права та обов'язки обох сторін. Приймомі батьки влаштовують дитину на власну житлову площу, ніяких пільг щодо поліпшення житлових умов при оформленні прийомної сім'ї законодавством не передбачено.

Особливостями прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу, як форм влаштування є те, що діти, які виховуються у них, не позбавляються статусу дитини-сироти, або дитини, позбавленої батьківського піклування, за ними залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей; кандидати в прийомні батьки та в батьки-вихователі обов'язково проходять курс підготовки, спрямований на осмислення проблем, пов'язаних із приходом у сім'ю нового вихованця; прийомні батьки та батьки-вихователі співпрацюють із соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід даної сім'ї; утримання дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в цих формах виховання фінансується державою з розрахунку витрат на утримання вихованців інтернатних закладів для дітей-сиріт, одному з прийомних батьків виплачується грошове забезпечення [15, с.46].

Раніше суттєвою відмінністю функціонування інститутів прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу від інститутів усиновлення та опіки (піклування) була матеріальна підтримка з боку держави, що, враховуючи економічну ситуацію в країні, почало пригальмовувати розвиток усиновлення та передачу дітей під опіку (піклування). Тоді було вирішено призначати матеріальне забезпечення на дітей під опікою та виплачувати допомогу при усиновленні дитини, про що були внесені відповідні зміни до Постанови Кабінету Міністрів від 27.12.2001 № 1751 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» [3].

На прийомних дітей, дітей – вихованців дитячих будинків сімейного типу, дітей під опікою, піклуванням щомісячно виділяється державна соціальна допомога, що становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку. Якщо на дитину виплачується пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога, то розмір соціальної допомоги визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами і загальними виплатами на дитину. Одному з прийомних батьків, батьків-вихователів виплачується грошове забезпечення з розрахунку 35 % розміру соціальної допомоги на кожну прийомну дитину або дитину-вихованця, яка виховується в сім'ї (але не більше п'яти прожиткових мінімумів для працездатної особи). Нарухування грошового забезпечення починається з моменту влаштування дитини в сім'ю. Призначення соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюється управліннями праці та соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, структурними підрозділами з питань праці і соціального захисту населення виконавчих органів міських, районних, районних у містах рад за місцем проживання дитини. Ці органи готують всі необхідні для призначення цих виплат документи.

Виплата соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюється через банківські установи за вибором батьків або державні підприємства поштового зв'язку за місцем проживання дитини щомісяця не пізніше 20 числа на підставі платіжних документів, які готуються уповноваженим органом.

Фінансування вказаних заходів, здійснюється у вигляді субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам [20,с.39].

Окрім перелічених вище форм сімейного виховання, Сімейним Кодексом України, передбачено функціонування патронатних сімей – призначенням яких є утримання та виховання дітей, які потребують спеціального кваліфікованого догляду, але досі не запроваджено механізму їх функціонування [13, с.20].

На наш погляд, процес розбудови форм сімейного виховання є складним для усіх його учасників: дітей, які зазнали травм та потребують кваліфікованої допомоги; громадян, які беруть на виховання дітей та членів їх сімей; державних органів і служб, до повноважень яких входить забезпечення функціонування сімейних форм виховання; держави та її соціальної політики.

ВИСНОВКИ

Отже, основним напрямком сучасної політики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є розвиток форм сімейного виховання: усиновлення, опіки (піклування), прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу. Ми вважаємо, що про ефективність виконання ними педагогічних та соціальних функцій у вихованні дітей свідчить, зокрема міжнародний досвід, результати проведених експериментів на території України по їх запровадженню та праці українських теоретиків і практиків у сфері дитинства. Вже здійснено ряд заходів щодо створення теоретичних основ державної політики для забезпечення права дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, права на виховання та розвиток у сімейному оточенні: створено нормативно-правову базу, яка забезпечує функціонування сімейних форм виховання; здійснено заходи щодо вдосконалення організаційного забезпечення функціонування системи опіки на дітьми та ін. Зважаючи на те, що цей процес знаходиться на початковій стадії, існує потреба в аналізі практичної його частини, для виявлення відповідності теоретичних аспектів реальному стану речей в системі влаштування дітей даної категорії.

Література:

- 1 Конституція України.- Харків: Весна, 2007.- 48 с.
- 2 Закон України „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” № 2342- IV від 13.01.2005 р.
- 3 Постанова Кабінету Міністрів від 27.12.2001 № 1751 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми»
- 4 Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 565 „Про затвердження Положення про прийомну сім'ю”.
- 5 Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564 „Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу”.
- 6 Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» .
- 7 Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 року № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей»
- 8 Асанова Н.К. Психосоциальное развитие младенцев и детей, воспитывающихся в учреждениях: Методическое пособие /Под ред.Н.К.Асановой.- М.: Институт детской психотерапии и психоанализа, 1997.- 32 с.
- 9 Артюшкіна Л., Полянничко А. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): Монографія. – Суми, 2002. – 268 с.
- 10 Бадора С. Теорія і практика опікунства в Польщі. – Івано-Франківськ, 2000. – 252с.
- 11 Бевз Г.М., Пеша І.В. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001, Агентство ”Україна”.-101 с.
- 12 Гошовський Л.О.Становлення образу «Я» в підлітків шкіл-інтернатів в умовах депривації батьківського впливу.-К.: Вища школа,1995.-165 с.
- 13 Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка: Навчально-методичний посібник: У 2-х кн. / Бевз Г.М., Боришевський М.Й., Тарусова Л.І. та ін.– К.: Міленіум, 2005.-286 с.
- 14 Дубровина И.В.,Лисина М.И.Особенности психического развития в семье и домах ребенка //Возрастные особенности психического развития детей. – Москва, 1982.- С.192-198.
- 15 Пеша І.В.Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). – Київ, 2000.- 85с.
- 16 Карпенко О. Сучасний стан державної опіки над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківської опіки в Україні // Предпринимательство, хозяйство и право.- 2000.- № 9. - С.62-66.
- 17 Карпенко О.Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового регулювання // Право України.-2001.- №3.- С.24-36.
- 18 Соціальне сирітство в Україні : експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування /Авт. кол. Л.С.Волинець, Н.М.Комарова, О.Г.Антонова-Турченко та інші. - К. : Український інститут соціальних досліджень,1998.- 120 с.
- 19 Пеша І.В.Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Інформаційні матеріали для слухачів Центру підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ямолодьспорту.- К.: Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2006.- С.42 – 49.
- 20 Вакуленко О.В.Утримання й виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні: фінансовий аспект // Інформаційні матеріали для слухачів Центру підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ямолодьспорту.- К.: Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2006.-С.37-42.
- 21 Реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: передумови, реалії та перспективи (за результатами соціологічного дослідження) / Ж.В.Петрочко, О.А.Калібаба та ін.; За заг.ред. Ж.В. Петрочко.-К.: Наук.світ,2006. -100 с.

Стаття надійшла до редакції 05.01.2010 р.